

Jacques Lacan

Da psykoanalytikerens Jacques-Marie-Émile Lacan døde i Paris i 1981, stilnet en av den franske intelligentsias mest markante og kontroversielle stemmer. Født inn i en katolsk kjøpmannsfamilie i 1901, uten merkantile interesser og særlig uegnet for militærtjeneste, studerte han medisin og spesialiserte seg i psykiatri ved mentalsykehuset Hôpital Sainte-Anne. På tross av at hans doktoravhandling fra 1932 allerede var sterkt influert av Sigmund Freud, vant den lite gehør i det psykoanalytiske miljøet, men desto mer fra samtidens surrealistiske kunstnere. Konfliktene med det etablerte psykoanalysemiljøet varte livet ut. Da *Société Française de Psychanalyse* (SFP), som Lacan tilhørte, i 1953 søkte om medlemskap i den internasjonale psykoanalyseforeningen, satte *The International Psychoanalytic Association* (IPA) som vilkår at dr. Lacan måtte ekskluderes fra den franske foreningen fordi hans praksis ikke samstemte med internasjonale bestemmelser. Følgelig stiftet Lacan i 1963 *École Freudienne de Paris*, senere omdøpt til *École de la Cause Freudienne*, en skole som i følge Lacan var mer tro mot Sigmund Freuds originale undersøkelser enn den institusjonaliserte psykoanalysen var. *École de la Cause Freudienne* er i dag frontet av hans svigersønn og manuskriptforvalter Jacques-Alain Miller.

Om Lacan har skapt høyst originale bidrag til psykoanalytisk teori og praksis, kan han kanskje best karakteriseres som en læremester som hadde sterk påvirkning på sentrale deler av den franske intelligentsiaen. Ikke bare fordi han videreformidlet Freuds teorier til en ny generasjon intellektuelle, men fordi hans lære var sterkt knyttet til samtidens filosofi, litteratur og humaniora. Hvert eneste år fra 1951 til 1980 holdt han sine etter hvert famøse ukentlige seminarer, like mye rettet mot offentligheten som en engere krets av psykoanalytikere, hvor han ofte talte for hundrevis av mennesker helt uten manuskript eller forelesningsnotater. Her øste han ikke bare av sin kunnskap, men utøvde et vidd og en originalitet uten sidestykke. Blant tilhørerne var til ulike tider blant andre Jean Hyppolite, Alexandre Koyré, Claude Lévi-Strauss, Emile Benveniste og Alain Badiou. Men om forelesningene var offentlige, var de like fullt ikke folkelige. Tvert i mot. I god fransk ånd satte Lacan

høye krav til sine tilhørere, og kanskje mer enn noen annen har han fått rykte på seg for å være obskur, spekulativ og teoretisk inkonsistent.¹

Men Lacan er ikke utilgjengelig. Om artikkelsamlingen *Écrits* fra 1966, det eneste verket han publiserte i sin levetid, er notorisk kronglete lesning, er utgivelsene av han seminarer mer tilgjengelige nettopp fordi de gjenspeiler Lacans løse muntlige og ofte ironiske stil. Mens artiklene ofte er fortattede formuleringer av påstander han fremførte i sine forelesninger, viser *Les séminaires* nettopp hvordan disse påstandene ofte er undersøkelser av hvor langt det er mulig å trekke Freuds opprinnelige teorier om menneskets ubevissthet. Lacans lære var hele tiden under utvikling og hans intensjon var ikke så mye å besverge psykoanalysens sannhet, som å stadig utforske hvor de psykoanalytiske innsikter egentlige bærer av gårde. Når Lacan dermed vender tilbake til Freud, gjør han ikke det bare for følge i hans fotspor, men for å søke å gå lenger enn det Freud evnet selv.

På tross av Jacques Lacans selvproklamerte «tilbakevending til Freud»,¹ nærer det ingen tvil om at hans lære må forstås som en innovativ nytolkning av psykoanalysens originaltekster i samtidens poststrukturalistiske språkdrakt. Påvirket av bl.a. Alexandre Kojèves forelesninger over Hegel, Heideggers værensspørsmål, Lévi-Strauss' antropologi, samt Ferdinand de Saussure og Roman Jakobsons lingvistikk foretar Lacan på sett og vis en lingvistisk vending innen psykoanalysen. For i følge Lacan er det *ubevisste* strukturert som et språk.

Dette innebærer for Lacan at vårt menneskelige *begjær* følger sosio-lingvistiske lover. Dermed er ikke begjæret et produkt av vår natur, men av vår kultur, det vil si, av vår tilegnelse av språk, normer og praksiser som regulerer våre intersubjektive samhandlinger.

Den andres begjær

Som Freud lokaliserer Lacan begjærets opprinnelse til barnets inntreden i ødipuskomplekset. Men hvor Freud hevdet, etter modell av Sofokles tragedie, at ødipuskomplekset er kjennetegnet av barnets begjær etter mor og dets ubevisste ønske om å drepe sin far, hevder Lacan at komplekset korresponderer med barnets inntreden i språket og kulturens normer.² I følge Lacan trenger ikke far være en biologisk far,

¹ Noam Chomsky har endatil karakterisert Lacan som en underholdende, selvbevisst sjarlatan.

men representerer simpelthen tredjepersonen som bryter dyaden mellom mor og barn. Far, eller riktigere, den som representerer farsnavnet (*le nom du père*)³ i den ødipale triaden mor-far-barn, er den som sier nei (*le «non» du père*) til barnets symbiotiske relasjon til en mor som tilfredsstillende alle dets behov. Far er hos Lacan en funksjon som på en og samme tid introduserer samfunnets lover og vekker barnets begjær etter en tapt enhet eller helhet. For begjæret er nettopp forårsaket av mangelen som innstiftes av fars forbud, et lovforbud hvis overskridelse oppleves som attråverdig fordi det foregir å gjenopprette en tidligere tapt helhet.

Lacan sammenstiller Freuds teori om ødipuskomplekset med Lévi-Strauss' antropologiske tese om incestforbudet og ekteskapsreglene i såkalte primitive samfunn.⁴ Forbudet skaper et sett av lover som nedfeller seg i språk, praksiser, normer og institusjoner som dermed regulerer våre mellommenneskelige samhandlinger. Det er disse lovene Lacan beskriver som ubevisste. Vi følger dem selv om vi ikke er klar over deres innflytelse over våre valg. I beste fall opplever vi dem som naturlige, nødvendige eller selvsagte. Selv i tilfeller der vi vet at vi følger sosiale normer i stedet for vår egen autonome dømmekraft, så forsetter vi gjerne å følge normene nettopp fordi de utgjør limet som gjør våre mellommenneskelige samhandlinger meningsfulle. Ubevisstheten er dermed ikke en indre, intra-psykisk størrelse, men en ytre, intersubjektiv struktur som danner et sett av koordinater som guider våre individuelle og kollektive handlingsvalg. Den er strukturert som et språk fordi den tilhører det Lacan kaller en *symbolsk orden* som foregriper ethvert enkeltmenneskes eksistens og utgjør mediet med hvilket vi samhandler og kommuniserer mellom hverandre med.

I den grad vårt begjær søker sin tilfredsstillende i overskridelsen av disse sosio-lingvistiske lovene som utgjør den symbolske orden, er vårt begjær ikke så mye et individuelt og idiosynkratisk begjær. Tvert i mot. I følge Lacan er vårt begjær alltid allerede den andres begjær (*désir de l'Autre*)⁵. Utsagnet er bevisst flertydig og henviser til flere konnotasjoner ved Lacans forståelse av begjæret. Ikke bare er det et begjær etter *den andre som et begjærsobjekt*, eller et begjær etter *et objekt også begjært av andre*, men et begjær etter den andres begjær, det vil si, *et begjær etter å bli begjært* og anerkjent av den andre. Som hos Hegel er subjektets begjær alltid allerede dialektisk knyttet til andres begjær, og fordi det samtidig er understøttet av en symbolsk orden som eksisterer forut for subjektet, er det også en heterogen størrelse

som splitter og fremmedgjør subjektets selvbevissthet eller imaginære selvforståelse. Vårt begjær er den Andres tilstedeværelse i subjektets midte.

Dermed skaper Lacans psykoanalyse en teori om subjektivitet, identitetsdannelse og mellommenneskelig samhandling som utfordrer tradisjonelle teorier om erfaring, dømmekraft og autonomi, endatil estetikk, etikk og politikk.

Det imaginære og det symbolske

Med begrepet om *speilstadiet* (*le stade du miroir*) utviklet Lacan allerede i 1936 en teori om barnets dannelse av et selv eller et ego.⁶ Begrepet betegner et stadium i et barns psyko-seksuelle utvikling forut for ødipuskomplekset, og er en struktur for identitetsdannelse og selvforståelse som mennesker benytter seg av gjennom hele livet. I følge Lacan erfarer barnet seg som en helhet når det ser seg selv i speilet eller speiler seg selv i foreldrenes ansiktsuttrykk og bevegelser. Tesen er igjen hegeliansk og indikerer at et subjekt ikke kan erfare seg selv uten å erfare seg selv som et objekt, det vil si, som noe ytre og ikke noe indre. Samtidig konstituerer denne erfaringen av selvet en splittelse i subjektet selv. For om barnet erfarer sitt ego som enhetlig, helt og avgrenset, korresponderer ikke det med mangfoldet av følelser, behov og drifter som knytter det mot symbiosen til mor og dets opplevelse av å eksistere i en omnipotent sameksistens med verden. Allerede i det barnet begynner å utvikle en identitet er det fremmedgjort fra seg selv. Egoet korresponderer ikke med subjektet, det er, som Lacan senere karakteriserer det, imaginært.

Hvor Freud utviklet en topografi over menneskets psyke der han skiller mellom ego, id og superego, erstattet Lacan dette skjemaet med det han kaller en *imaginær, symbolsk og reell orden*.⁷ Det vil si, begjæret stiger ikke opp fra en dyrisk natur hvor det kjemper om dominans med et fornuftig ego og et moralsk superego, men gjennomgriper hele subjektet og inneholder elementer fra alle de tre registrene. Det er derfor Lacan kan hevde at begjæret er understøttet av en *fantasi*⁸ som omhandler et umulig begjærsobjekt, kalt *objet petit a*, som subjektet søker å realisere i den virkelige verden. *Objet petit a* er begjærets årsak og gjennomgriper alle de tre registrene ved å utgjøre et imaginært delobjekt som er en rest etter den symbolske ordens forsøk på å substituere det reelle. Fantasien som styrer vårt begjær er påvirket av alle disse registrene i subjektet, og det er i følge Lacan psykoanalysens oppgave å *traversere* denne fantasien for å avdekke på hvilken måte ens begjær er styrt av imaginære forestillinger, symbolske forskyvninger (metonymi) eller fortetninger

(metafor), samt fortrenningen av en traumatisk realitet subjektet ikke evner å ta inn over seg.

Den *imaginære orden* korresponderer med subjektets umiddelbare erfaring av seg selv og sin omverden. Den utgår fra subjektets speilte erfaring av seg selv som et autonomt ego og utgjør som sådan et narsissistisk trekk ved subjektet. Imaginære forestillinger er ofte sanselige, og tar ikke hensyn til at enhver erfaring er språklig strukturert. Klassisk empirisme og troen på verdinøytrale observasjoner kan derfor kritiseres for å være imaginære forestillinger. Lacan kritiserte spesielt den såkalte egopsykologien etter Heinz Hartmann og Anna Freud for å redusere psykoanalysen til den imaginære orden, med den konsekvens at subjektet ville forsterke sine narsissistiske vrangforestillinger om seg selv og sin posisjon i verden.

Lacans korrektiv til psykoanalysen er introduksjonen av den *symbolske orden*, subjektets tilstedeværelse i språk, normer og praksiser som gir subjektet dets mulighetsbetingelser og begrensninger. Det er Lacans tese at subjektet er konstituert av den symbolske orden, og hvis man utelater denne dimensjonen er subjektet dømt til å misforstå seg selv, sin identitet og sine tildragelser. Terapi handler nettopp om å avdekke subjektets posisjon i den symbolske orden, en dimensjon som i stor grad er ubevisst for subjektet, all den tid det ikke umiddelbart erfarer begrepene som strukturerer dets eksistensbetingelser. Lacan knytter tematikken til Kant når han hevder at det er den symbolske orden som gir ting eksistens, hvilket vil si at ting i verden ikke kunne tre frem for subjektet som objekter uten at de allerede er strukturert og begrepsliggjort av språk. Så lenge vårt begjær søker tilfredsstillelse blant faktisk eksisterende objekter, må begjæret avdekkes i henhold til subjektets posisjon i denne språklige ordenen. For det er i henhold til den symbolske ordens lover begjæret søker å realisere det fantaserte begjærsobjektet i subjektets objektive virkelighet.

Reell meningsløshet

Lacan forlater raskt den kantianske tilnærmingen når han hevder at symbolene på langt nær korresponderer med en bakenforliggende realitet. Med utgangspunkt i Saussure argumenterer Lacan at tegnet eller *signifikanten* er fullstendig løsrevet fra tingen eller *signifikatet* det refererer til.⁹ Subjektets møte med den symbolsk konstituerte virkeligheten inneholder derfor en tapserfaring. Begjærets forsøk på å realisere seg selv og gjenfinne det fantaserte begjærsobjektet i den virkelige verden, er

for alltid dømt til å ende i skuffelse. Begjæret vil søke seg fra signifikant til signifikant uten å finne endelig tilfredsstillelse.

Ved å hevde at begjæret søker å realisere seg i den symbolske orden, forankrer han samtidig Freuds begrep om *dødsdriften* i kulturens sfære. Dødsdriften er ikke nødvendigvis et ønske om å dø, men et ønske om å bevare en stillstand og manifesterer seg i en gjentagende trang til å repetere handlinger selv om de hindrer subjektets vekst og utvikling.¹⁰ I stedet for å bryte med et mønster der man stadig inngår i usunne relasjoner, velger man å gå inn i den samme relasjonen på nytt for å søke den samme tapserfaringen gang etter gang. Dødsdriften er på sett og vis en fornektelse av at den symbolske virkeligheten ikke korresponderer med en underliggende realitet. Dermed står ikke *thanatos* i opposisjon til *eros*, men må snarere forstås som den destruktive fullendelsen av Freuds lystprinsipp. Med andre ord, å utelukkende gjøre som man lyster vil aldri gi noen lykkelig forløsning, men vil bare fastholde subjektet i den evige repetisjonen av det samme.

Lystprinsippet er for Lacan knyttet sammen med subjektets evne til *sublimering*,¹¹ menneskets evne til å omforme seksuelt begjær til kunstnerisk og intellektuell skapertrang. I den grad det stemmer, som Freud antydet,¹² at *realitetsprinsippet*, vår evne til å utsette vår umiddelbare begjærtilfredsstillelse i påvente av mer avledete tilfredsstillinger, bare er en forlengelse av *lystprinsippet*s ønske om velbehag, så hevder Lacan at hele den symbolske orden er en funksjon av subjektens ønske om å fortrenge visse uutholdelige sider av tilværelsen. Med andre ord, fordi vi ønsker velbehag skaper vi vår egen virkelighet der både ubehag og ekstase så vidt mulig holdes på en armlengdes avstand. Den symbolske ordens strukturering av en fellesmenneskelig virkelighet er dermed intet annet enn et forsøk på å skape en meningsfull helhet som fortrenger det reelle. For språk, normer og praksiser skaper mening hvor det ellers bare finnes blott og bar meningsløshet.

Den *reelle orden* er Lacans begrep for deler av tilværelsen vi ikke har symbolisert og satt ord på. Det reelle er både traumatiske hendelser hos den enkelte som ikke kommuniseres og utveksles i den symbolske orden, og en generell meningsløshet vi som deltakere i den symbolske interaksjonen ikke ønsker eller makter å ta inn over oss.¹³ Det reelle er på sett og vis den grunnleggende eksistensielle angsten den symbolske orden søker å bøte over. I mangel av en mening med tilværelsen, skaper vi et vell av symbolske meninger som gjør verden levelig. Det reelle er glemt og fortrenget fra våre dagligdagse praksiser, men når det først

manifesterer seg slår det tilbake som en umenneskelig kraft utenfor subjektene kontroll. Det reelle er subjektets traumatiske møte med hendelser som sprenger rammene for virkeligheten som det kjenner det.¹⁴

Destruktivt begjær

Med begrepet *jouissance* søker Lacan å implementere det reelle som en draging i subjektet selv. Ved å skille lyst (*plaisir*) fra ekstrem nytelse (*jouir*) argumenterer Lacan for et begjær hinsides lystprinsippets forsøk på å opprettholde et balansert velbehag. I motsetning til lystprinsippets forsøk på å nyte så lite som mulig, søker subjektet gjennom *jouissance* en ekstrem nytelse som overskrider den symbolske orden.¹⁵ Det er et destruktivt begjær som søker en endelig tilfredsstillelse utenom den symbolske orden. *Jouissance* søker nytelse inntil det smertefulle og markerer et udemmet behov som ikke bare er ødeleggende for subjektet, men også for dets medmennesker som inngår i den symbolske orden. Ved å overskride den symbolske orden søker *jouissance* å sprengte rammene for hva som er mulig begjærstilfredsstillelse i verden som vi kjenner den. *Jouissance* søker en ultimat selvutsløttelse.

For Lacan er ikke psykoanalysen en objektiv vitenskap, men en etisk praksis.¹⁶ Terapiens mål er ikke nødvendigvis helbredelse og symptomfrihet, men en avdekning av subjektets begjær og hvilken trasé den følger innenfor den symbolske orden. Det er derfor ikke psykoanalysens ansvar å bestemme hva et subjekt skal gjøre, men å artikulere for subjektet dets posisjon innenfor den symbolske orden, slik at subjektet selv kan lære å kjenne sitt begjærs retning. Psykoanalysens etiske imperativ er i følge Lacan å ikke la begjæret fare fra deg. Dermed argumenterer han ikke for at man til enhver tid skal realisere sitt begjær, men mener at man ved å kjenne det kan lære seg selv å kjenne som et subjekt med en bestemt tilhørighet i en fellesmenneskelig verden.

Noen av Lacans mest provoserende utsagn er påstanden om at kvinnen ikke eksisterer og at det ikke finnes noen seksuell relasjon. At kvinnen ikke eksisterer (*il n'y a pas La femme*)¹⁷ har sin sammenheng med at språket og den symbolske orden er fallosentrisk og dermed definerer kvinnen som – med Simone de Beauvoirs ord – mannens andre. Eller mer korrekt, *fallosen*, herresignifikanten som dominerer vår vestlige diskurs om seksualitet favner ikke en kvinnelig *jouissance* som synes å overskride forståelsen vi har av vår psyko-seksuelle utvikling slik den er beskrevet av

Freud. Kvinnen har ikke en plass innenfor den symbolske orden som vi kjenner den foruten å innta posisjonen som mannens negasjon, eller snarere, som hans *symptom*, som det fortrenge og undertrykte i vår fallossentriske beskrivelse av seksualitet. Å gi kvinnen eksistens vil derfor si å skape en symbolsk orden som nettopp rommer kvinnen og hennes begjær på nye betingelser.

Likeledes forklarer Lacan mangelen på seksuell relasjon mellom kvinne og mann som mangelen på et språk som medierer partenes seksuelle fantasier. I følge Lacan vil det alltid være et manglende sammenfall mellom fantasiene som understøtter kjønnenes begjær. Der mannen fantaserer om kvinnen som et delobjekt for sin egen begjærstilfredsstillelse, fantaserer kvinnen om mannen som fallosen og dermed tilstedeværelsen i den symbolske orden hun selv savner. Kjærligheten, hevder Lacan, er illusjonen som bøter over denne mangelen på en seksuell relasjon.¹⁸

Frigjørende diskurs

Slik som Heidegger undersøker muligheten for å stille spørsmålet om værens mening på nytt, mener Lacan psykoanalysen også er en lære under utvikling. Selv om begreper som bevissthet og ubevissthet, eller id, jeg og overjeg fortsatt er uklare med hensyn til hvilke størrelser de faktisk henviser til, mener han at de like fullt er nødvendige, så lenge enhver kunnskapsdisiplin må ta utgangspunkt i de begrepene som allerede er i bruk. Først med tiden vil begrepene vise om de kommer til sin rett eller om de må revideres, som Lacan forsøker å gjøre med begrepene om den imaginære, den symbolske og den reelle orden. Psykoanalysen er derfor ikke å regne som en vitenskap i tradisjonell forstand, verken en naturvitenskap eller en humanvitenskap, selv om den låner elementer fra begge. I artikkelen ”La science et la vérité” fra 1966 søker Lacan å plassere psykoanalysen ikke bare i forhold til vitenskap, men også i forhold til magi og religion.¹⁹ Kunnskapen psykoanalysen genererer må følgelig betraktes som genuint annerledes enn kunnskapen som genereres av vitenskapenes utestengelse, magiens fortregning eller religionens fornektelse av sannheten. Psykoanalysens kritiske potensial ligger nettopp i dens evne til å avdekke andre sannheter enn allerede etablerte kunnskapsdisipliner gjør.

I følge Lacan finnes det *fire diskurser*, det vil si, fire ulike sosiale bånd som på ulikt vis markerer subjektets posisjon i den symbolske orden. På ulikt vis former *herrediskursen*, *universitetsdiskursen*, *hysterikerens diskurs* og *analytikerens diskurs* ulike relasjoner mellom *aktøren* og *den andre*, samt hva som *produseres* og hva som

behandles som en *sannhet*. Herrediskursen er den mest utbredte diskursen hvor aktøren søker å hevde sin dominans overfor den andre, en diskurs utformet etter Hegels beskrivelse av forholdet mellom herre og trell. Denne diskursen søker å utnytte den andre som et kunnskapsobjekt ved å skjule subjektens faktiske relasjon overfor hverandre for derved å appropriere nytelsesoverskuddet (*surplus enjoyment*) trelleproduserer. Universitetsdiskursen uttaler seg på bakgrunn av den objektive kunnskapens posisjon og relaterer seg til den andre som et sublimt objekt i hvilket det investerer sine egne begjærsfantasier. Følgelig er heller ikke universitetsdiskursen herredømmefri, men manifesterer en intersubjektiv relasjon som undertvinger den andre et vitenskapelig hegemoni. I hysterikerens diskurs er aktøren et splittet subjekt som nettopp henvender seg mot herren eller herresignifikanten (*the Master signifier*) gjennom *symptomer* som uttrykker kunnskap om subjektets egentlige sosio-symboliske posisjon. Denne diskursen ble i følge Lacan avdekket allerede av Freud og uttrykker en motstand mot herrediskursens undertrykkelse av subjektet. Til slutt søker analytikerens diskurs å artikulere en relasjon hvor aktøren, psykoanalytikeren, aktivt søker å undergrave herrediskursens hegemoni. Dette innebærer i følge Lacan at analytikeren må søke å bli årsaken til subjektets begjær, det vil si, innta posisjonen til det sublime objektet, *objet petit a*, mot hvilket analysanden selv retter sitt begjær. Kun ved å artikulere analysandens begjær – undertrykt av herrediskursen, utestengt av universitetsdiskursen, uttrykt gjennom hysterikerens symptomer – kan psykoanalytikeren avdekke sannheten om subjektet og produsere en ny herresignifikant, og følgelig initiere en ny herrediskurs der subjektet kan realisere seg selv og sitt begjær. Psykoanalysen er i følge Lacan en praksis som frigjør subjektet fra rådende sosio-lingvistiske undertrykkelsesmekanismer.

Om psykoanalysen ikke bare skal reduseres til en spekulativ teori om subjektets relasjon til verden, må analysene og deres terapeutiske funksjon knyttes til ett eller flere konkrete kasus. Analysen trenger ikke nødvendigvis forankring i en relasjon mellom analytikeren og pasienten, men kan like gjerne ta utgangspunkt i litteratur eller film, så vel som faktiske historiske hendelser. Enhver analyse er idiosynkratisk forbundet med et partikulært subjekt, og selv om Lacan hadde stor innflytelse på utviklingen av den franske poststrukturalismen på 1960 og 70-tallet, ser vi nå at denne innsikten vender tilbake nettopp som en kritikk av postmodernismens oppløsning av subjektet. For som Kants estetiske dømmekraft er kjennetegnet med en grunnleggende mangel på universelle kategorier som strukturer møtet med det

partikulære eksempelet, er den psykoanalytiske erfaring likeledes orientert mot det partikulære subjektets unike plassering i verden. Følgelig utgjør det partikulære eksempelet kilden til universell kunnskap, for det er kun det unike subjektet, verket eller hendelsen som innehar et potensial for frigjøring.

Om psykoanalysen selv har potensial til å bli en universell frigjøringsstrategi gjenstår å se. Ikke desto mindre ser vi at kontinentalfilosofiske tenkere som Ernesto Laclau, Alain Badiou, Jacques Rancière, Kojin Karatani og ikke minst Slavoj Žižek bygger videre på innsikter Lacan forleste over i sine seminarer. For det er nettopp ressurser fra Lacan og psykoanalysen som gjør dem i stand til å ta avstand fra postmodernismens relativisme. Subjektet har fått sin renaissance.

Det fortelles at da Lacan skulle begynne sitt 26. seminar i november 1978, åpnet han munnen og oppdaget til sin forskrekkelse at han ikke kunne snakke. Det lød ikke en lyd fra publikum som følgelig var like overrasket som ham selv. Lacan tegnet noen figurer på tavlen, beklaget forvirret for at det hadde blitt feil og forlot salen. Stemmen som hadde fanget franske intellektuelle i et kvart århundre begynte gradvis å stilne hen og de påfølgende seminarene ble stadig avbrutt av pauser hvor den gamle læremesteren ikke sa noe som helst. Lacan døde i 1981 av tykktarmskreft og komplikasjonene som fulgte etter en mislykket operasjon. Som sin mester Sigmund Freud fikk også Lacan foreskrevet store mengder morfin for å lette smertene når det led mot slutten. Ved dødsøyeblikket uttalte han visstnok: ”Jeg er sta... Jeg dør.” (*Je suis têtue. Je meurs.*)

¹ Lacan, J. The Freudian Thing or the Meaning of the return to Freud in Psychoanalysis fra *Écrits*, (overs. Bruce Fink), W.W. Norton & Company: New York og London 2006, s. 334.

² Lacan, J. *The Seminar. Book III: The Psychosis, 1955-1956*. (overs. J.-A. Miller, Ed., & R. Grigg), W.W. Norton & Company: New York and London 1997, s. 199.

³ Lacan, J. The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis fra *Écrits*, (overs. Bruce Fink), W.W. Norton & Company: New York og London 2006, s. 230.

⁴ Lacan, J. The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis fra *Écrits*, (overs. Bruce Fink), W.W. Norton & Company: New York og London 2006, s. 236.

⁵ Lacan, J. *The Seminar. Book XI. The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis, 1964*. (overs. Alan Sheridan), Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis: London 1977. s. 235.

⁶ Lacan, J. The Mirror Stage as Formative of the I Function as Revealed in Psychoanalytic Experience, fra *Écrits*, (overs. Bruce Fink), W.W. Norton & Company: New York og London 2006, s. 75.

⁷ Lacan, J. *The Seminar. Book I. Freud's Papers on Technique, 1953-54*. (overs. John Forrester), W.W. Norton & Company: New York og London 1988, s. 73.

-
- ⁸ Lacan, J. Kant with Sade fra *Écrits*, (overs. Bruce Fink), W.W. Norton & Company: New York og London 2006, s. 658-9.
- ⁹ Lacan, J. The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis fra *Écrits*, (overs. Bruce Fink), W.W. Norton & Company: New York og London 2006, s. 227.
- ¹⁰ Lacan, J. *The Seminar. Book II. The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954-55.* (overs. Sylvana Tomaselli), W.W. Norton & Company: New York og London 1988. s. 326.
- ¹¹ Lacan, J. *The Seminar. Book VII. The Ethics of Psychoanalysis, 1959-60*, (over. Dennis Porter), W.W. Norton & Company: New York og London 1992. s.91.
- ¹² Freud, S. Formulations on the Two Principles of Mental Functioning, *SE XII. 215.* 1911. s. 223.
- ¹³ Lacan, J. *The Seminar. Book I. Freud's Papers on Technique, 1953-54.* (overs. John Forrester), W.W. Norton & Company: New York og London 1988, s. 66. Også Response to Jean Hyppolite's Commentary on Freud's "Verneinung" fra *Écrits*, (overs. Bruce Fink), W.W. Norton & Company: New York og London 2006, s. 324.
- ¹⁴ Lacan, J. *The Seminar. Book XI. The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis, 1964.* (overs. Alan Sheridan), Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis: London 1977. s. 55.
- ¹⁵ Lacan, J. *The Seminar. Book VII. The Ethics of Psychoanalysis, 1959-60*, (over. Dennis Porter), W.W. Norton & Company: New York og London 1992, kap. 15.
- ¹⁶ Lacan, J. *The Seminar. Book VII. The Ethics of Psychoanalysis, 1959-60*, (over. Dennis Porter), W.W. Norton & Company: New York og London 1992, s. 43.
- ¹⁷ Lacan, J. *The Seminar. Book XX. Encore. On Feminine Sexuality, The Limits of Love and Knowledge, 1972-73.* (over. Bruce Fink), W.W. Norton & Company: New York og London 1998, s. 72-73.
- ¹⁸ Lacan, J. *The Seminar. Book XX. Encore. On Feminine Sexuality, The Limits of Love and Knowledge, 1972-73.* (over. Bruce Fink), W.W. Norton & Company: New York og London 1998, s. 69.
- ¹⁹ Lacan, J. Science and Truth fra *Écrits*, (overs. Bruce Fink), W.W. Norton & Company: New York og London 2006, 726-745.